

SZÉGYENÉRZET A ROMBOLÁS UTÁN¹

A lét semmisségének bemutatása Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája*
és Tarr Béla *Werckmeister harmóniák* című művei alapján

DOI 10.35402/kek.2023.3.3

Absztrakt

A szégyen motívuma meghatározó szereppel bír Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* című regényében, illetve annak adaptációjában, Tarr Béla *Werckmeister harmóniák* filmjében is. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan alakítja át a szégyen érzete a két főszereplőnek és a tömegnek a tudatát. Noha a történet egy városi közösség eseményeire fókuszál, a társadalmi realitás természetéről fogalmaz meg állításokat, szélesebb értelemben pedig a fenomenológiai valóságról.

Kulcsszavak: szégyen, érzékelés, társadalmi valóság, fenomenológiai valóság, tudásszociológia.

Abstract

The motif of shame plays a decisive role in László Krasznahorkai's novel *The Melancholy of Resistance*, respectively in its adaptation, Béla Tarr's film *Werckmeister Harmonies*. In my study, I examine how the feeling of shame transforms the consciousness of the two protagonists and the crowd. Although the story focuses on the events of an urban community, it makes statements about the nature of social reality and in a broader sense about phenomenological reality.

Keywords: shame, perception, social reality, phenomenological reality, sociology of knowledge.

Bár fikatív alkotásnak számít Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* című regénye, illetve annak középső, tárgyalás részéből készült Tarr Béla-film, a *Werckmeister harmóniák*, mégis mindkettő egy tudásszociológiai szempontból lényeges tény mutat be. Mégpedig azt, hogyan hat a tudás a tapasztalásra, amely alapján értelmezzük a látottakat. Ahogy Scheler fogalmaz, „a tudás megelőzi a személyes tapasztalást, és beágyazza a

társadalmilag adott értelmi rendbe”, mely rend az egyén számára, mint természetes világ lesz hozzáférhető (Berger–Luckmann 1998, 21). Hasonló gondolattal találkozunk a fikatív történetben is, melynek két főszereplője, Valuska János, a postás és barátja, Eszter György, a zenetudós is egy-egy adott koncepció alapján fogja fel a környező valóságot.

A tudat és a valóságérzékelés szerepe tehát meghatározó Tarr Béla és Krasznahorkai László műveiben, hiszen a két főhős határozott képpel rendelkezik a valóságról, melyet rendezettnek, logikusnak lát, a körülöttük lévő társadalmi realitást – vagyis a történet helyszínül szolgáló falu közegét – pedig egy szabályok szerint működő térként élük meg. A történet során azonban mindkettejük világba vetett hite megváltozik, melyet a városban elindult társadalmi változások döntenek meg. Valuska és Eszter úr percepciójában azonban nem pusztán az események szemlélése és azok értelmezése vált ki fordulatot, de az általuk érzett szégyenérzet is, amely miatt felül kell vizsgálniuk a korábban felépített valóságképüket.

A két főhős mellett szintén meghatározó szerepet játszik a történetben megjelenő tömeg, mely kulcsfontosságú a filmben és a regényben is. A befogadó azonban a tömegről lényegesen kevesebbet tud, hiszen nem ismeri tagjainak kifejezett gondolatait, érzéseit, mégis a destruktív cselekedeteikből következtethet a lelkiállapotukra. A történet végén ők is változáson esnek át, a világ egészéről alkotott képük feltételezhetően átalakul, mely folyamatban a szégyen szintén meghatározó szereppel bír.

A tanulmányban a szégyennek a tudatra mért hatását fogom megvizsgálni, melyhez párhuzamosan elemzem Tarr Béla filmjét és Krasznahorkai László regényét is. Azoknál a szövegrészeknél, melyek után nem szerepelnek adatok, a filmből idézek.

Érdeemes továbbá megemlíteni, hogy noha a két mű egy-egy fikatív történetet mond el, a rombolásról szóló témájuk idővel valósággá vált. Erről Tarr Béla beszélt egy 2021-es interjúban a *Werckmeister harmóniák* huszadik évfordulója kapcsán:

¹ A tanulmány a szerző doktori disszertációja egy alfejezetének kiegészített változata, amely előadás formájában is elhangzott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészstudományi Karának A szégyen reprezentációi című konferenciáján 2021. március 20-án.

„A *Werckmeister* az apokalipszis eljövételének egy lehetséges módját meséli el. Figyelmeztetésnek szántatók a filmet?

Senkit nem akartunk figyelmeztetni, nem profetikus látomásnak szántuk a filmet. Anynyit akartunk elmondani, hogy ez a destruktív erő bennünk van. Nem tölt el örömmel, hogy bekövetkezett az, amiről filmet csináltunk. Jó lett volna, ha megmarad mesének.”²

A rendről alkotott képzet

Mielőtt a szégyennek mint központi motívumnak a tudatra kifejtett hatását elemezzük, érdemes első körben közelebből megvizsgálni a történet terét, valamint azokat a rendszereket, amelyeket a két főhős alkot a valóságról.

A *Werckmeister harmóniák*, akárcsak a *Sátántangó*, egy feltételezhetően alföldi településen játszódik, és bár egy nagyobb közösséget mutat be, a történet ezúttal is csak pár szereplő sorsára fókuszál. A közeg továbbá szintén kelet-európai hangulatot sugall, így kijelenthető, hogy a *Werckmeister harmóniák*ban, akárcsak Tarr 1987-es *Kárhozat* című filmjében, a miliő erős társadalmi és történelmi képzetársítást kelt (Kovács 2013, 130).

A történet központi szála egy rendkívüli eseményhez köthető: a kisvárosba egy kamion érkezik, mely egy világraszóló attrakciót, egy bálnát szállít, melyet bárki megcsodálhat a kisvárosban, aki kifizeti a belépőjegy árát. Hamarosan azonban kiderül, hogy a kamion köré gyűlt tömeget nem a bálna érdekli, hanem egy, a kamionban található misztikus alak, a Herceg, akitől, mint később kiderül, az emberek utasításokat várnak. Az új jövevény érkezése így hatással lesz a város közegére, szűkebb értelemben pedig a két főhősre is, akiknek tudati változásába mélyebb betekintést nyerünk.

Valuska és Eszter úr ugyanis a maguk sajátos logikájával egy-egy rendszert állítanak fel a valóságról mint olyanról, mely párhuzamba állítható a filmben és a regényben megjelenített társadalmi realitással is. Valuska, a falu bolond postása a világról alkotott képzetét már a történet eleji kocsmajelenetben megfogalmazza, és egy szeánsz keretében

szemlélteti, hogyan működik a Naprendszer. Ehhez a férfi a lokál egyes vendégeit bolygóknak jelöli ki, hogy imitálják az égitestek mozgását, és ha szükséges, a saját tengelyük körüli forgást is. Valuska világszemléletét a rend uralja, melyben a világ egy határtalan tér, ahol „az állandóság, a nyugalom és a béke, a végtelen üresség az úr”. Idővel azonban a rend állapotát megszakítja a napfogyatkozás, melyet ismét a visszatérő fény vált fel. A világképre tehát egyfajta rend, ciklikusság és ezekből adódóan kiszámíthatóság lesz jellemző. Valuska szemlélete noha egyszerű, a letisztultsága okán párhuzamba állítható Empedoklész filozófiájával. A preszókratikus gondolkodó szerint a történések mozgatórugója a szeretet és a gyűlölet, melyek közül előbbi vonzza az elemeket, utóbbi taszítja. A két erő a világ négy alkotóelemét ezáltal összetereleli, máskor szétválasztja (Störig 2005, 104–105). A Valuska által elképzelt rend azonban csupán egy pszeudorend, mellyel saját magát akarja meggyőzni a világ racionális és kiszámítható voltáról. Az emberi megismerésnek erre a hibás voltára figyelmeztet Nietzsche is, aki szerint az égitestpályákban megfigyelhető törvényszerűségek azokkal a tulajdonságokkal azonosak, melyeket az emberek maguk vetítenek a dolgokra, az általuk használt metaforák pedig a korábban megállapított idő-, tér- és számviszonyok utánzásán alapulnak (Nietzsche 1992, 11–12).

Valuskához hasonlóan a történet másik főszereplője, Eszter úr is megfogalmazza a rendről vallott nézeteit, noha, ő már a történet elején felülbírája azt. A zenekutató a saját rendszerét a zenei hangzásból vezeti le, de felismeri, hogy az csaláson, hamisításon alapul, így felmerül a kérdés, hogy a zenei remekműveknek létezik-e egyáltalán harmonikus rendje. Az erről szóló jelenet azonban nemcsak a zenei hangzás harmóniájának problémáját veti fel, de általánosságban a rendről, mint olyanról is szól – ezt támasztja alá, amikor Eszter úr a dilemma kapcsán megjegyzi: „nem technikai, hanem jellegzetesen filozófiai kérdéssről van szó”. A tudós kifejti, hogy az ókorban Püthagorasz és Arisztóxiénosz még megelégedett azzal, hogy hangszereiken csak néhány hangnemben játszottak, ők tudták, hogy „az isteni harmónia az isteneké”, így emberként nem vágytak elérni azt. Püthagorasz filozófiája kapcsán érdemes továbbá megjegyezni, hogy számára a számok nemcsak a racionális harmóniátan esetében voltak meghatározóak, hanem a kozmoszt is azokkal magyarázta (Delius–Gatzemeier–Sertcan–Wünscher 2008, 7). Eszter úr tehát levezeti, hogy a későbbi évszázadok alatt

² Varga Dénes 2022 Tarr Béla: Jó lett volna, ha megmarad mesének. *Werckmeister harmóniák* 20 <https://magyar.film.hu/filmhu/magazin/tarr-bela-jollett-volna-ha-megmarad-mesenek.html>
Letöltve: 2022. május 21., 18:56

*Valuska világról alkotott képzetét a rend, a ciklikusság és a kiszámíthatóság uralja
(Tarr Béla: Werckmeister harmóniák. © 2000 Franz Goëss – Paul Saadoun – Miklós Szita –
Joachim von Vietinghoff, HUNGART, 2023 – a Luxbox jóvoltából)*

egyes alkotók – „Pretoriusok, Salinasok”, majd Andreas Werckmeister – csakis csalással tudták létrehozni a tökéletes hangzást.³

„A felháborító, a vérlázító, a megszügyenítő helyzetet ugyanis, döbbsent meg Eszter, azt történetesen, hogy ama gyönyörűség összecsendés, a zengésnek az a szépsége, mely az igénytelenség ragályos mocsarában ez idáig megtartotta őt »épp a velejénél hamis«, ott, ahol több évszázad remekműveinek minden egyes hangzatából egy valahogy mégiscsak

létező birodalom volt sejthető.” (Krasznahorkai 2014, 130)

Mindebből következik, hogy ha a mesterségesen létrehozott zenei hangzásban nem teremthető meg a tökéletes, harmonikus rend, akkor a valóságban sincsen rá lehetőség, melyet Eszter úr konkrétan is megfogalmaz:

„A világ, szögezte le Eszter, mindössze »egy közömbös erő, és csupa keserű fordulat«, illesztetetlen dolgai széttartanak, és túl nagy benne a zaj, kolompolás és karattyolás, a küszködés félrevert harangja, nem más, ez minden, amire ráébredhetünk.« (Krasznahorkai 2014, 131)

A *Werckmeister harmóniák* második felében látni fogjuk, hogy Eszter úr és Valuska rendről vallott gondolatai szembeállíthatók a misztikus Herceg által tett kijelentésekkel, melyek hatására fizikálisan is bebizonyosodik, hogy a világot a káosz uralja: miután a Herceg az őt hallgató tömegnek kifejti a gondolatait, az emberek útnak indulnak, hogy pusztítsanak a kisváros épületeiben és bántalmazzák egy kórház lakóit. A *Werckmeister harmóniák* narratívája tehát folyamatosan, és különösen a Herceg megszólalásától, azt az üzenetet sugallja, amit többek közt Nietzsche is leírt *A vidám tudomány* egyik passzusában, miszerint „a világ összkaraktere” mindig is a káosz volt, melyből hiányzott a „rend, tagoltság, forma, szépség, bölcsesség”, tehát a világra

³ Ahogy a filmben elhangzik: „A zavaros fennhéjázás ugyanis szerette volna az isteni harmóniát egészében kisa-játítani. És a maga módján úgy ahogy sikerrel is járt. A kérdést technikusokra bízta, a Pretoriusokra és Salina-sokra, végül pedig Andreas Werckmeisterre, aki a feladatot úgy oldotta meg, hogy az oktáv isteni rendszerét egyszerűen tizenkét egyenlő, lebegésmentes részre osztotta. Két félhangból egyet hamisított, ötöt használt csu-pán tíz fekete billentyű helyett, és ezzel meg is pecsételte a helyzetet... És vissza kell állítanunk a természetes hangolás jogát. Gondosan ki kell javítanunk a werckmeisteri mű hibáit. Az a hét hang a sorban, ez az, amivel nekünk dolgunk lesz. De ezeket nem úgy kell felfognunk, mint valamely oktávnyi egység részeit, hanem hét önálló, külön minőségként, mint hét testvércsillagot az égbolton. Ez lesz a teendők még akkor is, ha tisztában vagyunk, hogy ennek a természetes hangolásnak korlátja van.”

nem vonatkoztak sem az esztétikai, sem a morális ítéletek (Nietzsche 1997, 137–139). Krasznahorkai regényének világában a káosz ráadásul állandósult állapotban van, hiszen már az első fejezetben is arról olvashatunk, hogy „az elmúlt hónapokban mind gyakoribbá és ijesztőbbé váló rendkívüli események” történnek, melyek előjelei egy „közelgő katasztrófának” (Krasznahorkai 2014, 11), míg a középső részben Eszter úr az események kapcsán a következőt állítja:

„Az emberek (...), ha hinni lehet Harrerné locsogásának, földindulásról és végítéletről beszélnek, mert nem tudják, hogy nem lesz se végítélet, se földindulás... teljesen fölösleges ugyanis, úgymint tönkremegy minden magától, tönkremegy, hogy aztán induljon az egész elől-ről újra, és így menjen tovább szakadatlanul, mert nyilván úgy van ez – emelte föl a menyegyzet a tekintetét –, mint tehetetlen körözésünkkel az űrben: ha egyszer elkezdődött, nem lehet leállítani már” (Krasznahorkai 2014, 116)

A káosz felismerése ellenére az emberben mégis belső igényként lép fel, hogy a dolgokat eleve adott formában fogja fel és számokkal írja le, hogy értelmezni tudja a maga valóságát – ahogy azt Valuska és Eszter úr kapcsán is láttuk, de akiknek idővel felül kell vizsgálniuk az ontológiai és a szociális valóságról vallott nézetüket (Nietzsche 1992, 11).

A Semmi felismerése

A történetben a fordulópontot a Herceg feltűnése hozza el, akinek intelmei Valuska és Eszter úr eredeti nézeteinek az ellentétét képezik. A főtéren várakozó tömeg a kamionban tartózkodó Hercegtől ráadásul iránymutatást vár, hiszen ahogy később kiderül, az ő hatására indulnak el a városban pusztítani. A Herceg ebből a szempontból hasonlít a *Sátántangó* Irimiásához, aki szintén kívül áll azon a közösségen, melyhez megérkezik, és aki beszédével ugyancsak manipulálja annak tagjait. Míg azonban Irimiásnak közvetlen célja csupán az, hogy a telep lakóinak megvezetésével átmenetileg meggazdagodjon, addig a Herceg már egy konkrét filozófiát és/vagy ideológiát akar a városban valóra váltani.

Gondolatait és intelmeit rövid, filozofikus hangvételű mondatokban adja közre, amelyek Valuska és Eszter úr elképzeléseihez hasonlóan szintén az egészről fogalmazznak meg állításokat. Beszédében először saját magát prezentálja, és mint vezetőt a tömeg fölé pozicionálja: kiderül, hogy személye „mindenek fölött áll”, vagyis rá nem érvényesek a társadalom szabályai, ő „egymagában átlátja az Egészet”, melyről azt vallja, hogy: „Az Egész nincsen. Teljesen rom.” A továbbiakban egy ellentmondásos filozófiát fejt ki:

*Eszter úr a saját rendszerét a zenei hangzásból vezeti le
(Tarr Béla: Werckmeister harmóniák. © 2000 Franz Goëss – Paul Saadoun – Miklós Szita – Joachim von Vietinghoff, HUNGART, 2023 – a Luxbox jóvoltából)*

„...amit felépítenek, és amit fel fognak építeni, amit tesznek és amit tenni fognak, az csalódás és hazugság. Az építkezésben minden csak félig van kész, de a romban teljes az Egész.”

A Herceg tehát a híveinek közvetetten azt tanácsolja, hogy romboljanak, hiszen csakis így érhető el a kívánt, utópisztikus állapot, mivel a rombolás aktusa által lehet teljessé, befejezetté tenni az Egészet. Ha azonban visszatérünk a Herceg első állításához – miszerint „Az Egész nincsen. Teljesen rom” –, úgy rögtön fény derül a rombolás aktusának értelmetlenségére, melyre a későbbiekben – a saját kárukon – az emberek is kénytelenek ráismézni. Mikor ugyanis a kamion körül összegyűlt sokaság elindul, hogy a Herceg tanítása szerint romboljon, azt követően tagjai a szégyenérzettől rádöbbennek, hogy cselekedetüknek nem lett eredménye, a rombolás által nem az Egésszel találták magukat szembe, hanem annak ellentettjével, a Semmivel:

„...görcs állt a karjukba, ha felējük (kórházi betegek) nyúltak, lábaikban egy rúgásnyi erő nem maradt, s így, mintegy annak árulkodó jeleként, hogy pusztító indulatuk többé a tárgyat nem leli meg, tehetetlenségük egyre nyilvánvalóbb, rombolásuk egyre nevetségesebb lett.” (Krasznahorkai 2014, 237)

A romboló tömeg, akárcsak a *Sátántangóban* a kastélyba érkező csoport, felismeri cselekedetének

értelmetlen voltát, így a kórházi pusztítást követően elhagyja az épületet. A Herceg tehát, akárcsak egy politikai vezető, a tömeg számára meghatározással válaszol az élet mint olyan meghatározatlansága helyett, de paradox módon nem rendet teremt a káoszban, hanem a káosznak enged utat, így döbbsentve rá az embereket saját létük semmisségére (Csepeli 2013, 124). Krasznahorkai regényében a Herceg segédje, a Mindenés a következőképpen tolmácsolja vezetője gondolatait, mely előrevetíti a hívek későbbi csalódását és a rombolás utáni szégyenérzetét:

„Hívek romot fognak csinálni, mert ők értik helyesen, amit ő lát. Hívek értik: minden dologban csalódás van, de ők nem tudják, minek. Herceg tudja: mert az egész – nincsen.” (Krasznahorkai 2014: 179)

A Herceg tehát vezetőként, kvázi diktátorként viselkedik, a tömeg számára ugyanis egy elérendő távlati célt jelöl meg, és kialakítja bennük az utópikus tudatot. Utóbbi jelentése Mannheim szerint az olyan tudat, „amely az őt körülvevő »léttel« *nincs* fedésben”, vagyis olyan tényezőkhöz akar ragaszkodni – jelen esetben a romboláshoz, a romok létrehozásához –, amely a lét még nem megvalósult részeinek számítanak. Utópikusnak tekinthető az az orientáció, „amely – cselekvéssé is válva – részben vagy egészben szétfeszíti a mindenkor fennálló létrendet” (Mannheim 1996, 221).

*A főtéren várakozó tömeg a kamionban tartózkodó Hercegtől iránymutatást vár
(Tarr Béla: Werckmeister harmóniák. © 2000 Franz Goëss – Paul Saadoun – Miklós Szita –
Joachim von Vietinghoff, HUNGART, 2023 – a Luxbox jóvoltából)*

A Herceg célja tehát, hogy utópikus üzenetével a tömeg érzelmeit felkorbácsolja, cselekedeteit manipulálja. Ennek eléréséhez pedig nemcsak utasításokat ad, mint a *Sátántangóban* Irimiás, hanem ideológiát fogalmaz meg, mely azonban nem a rációra, hanem az érzelmekre hat:

„Amit az emberek gondolnak, és amit gondolni fognak, nevetséges, mivel az emberek azért gondolkodnak, mert félnek. Aki fél, az nem tud semmit.”

Ha Valuskához hasonlóan a Herceg gondolait is egy preszókratikus filozófus állításához hasonlítjuk, akkor milétozi Anaximandrosz következő tételét idézhetjük fel: „Amiből a dolgok létrejönnek, abba kell belepusztulniuk”, másrészt „az Egész” nem-léte kapcsán Hérakleitosz juthat az eszünkbe, aki magát a létet tagadta (Nietzsche 1988, 73–80). Az epheszoszi gondolkodó szerint a létezésben nincsen állandóság, mivel az folyamatosan pusztul, újjászülnek, tehát konstans változáson megy át:

„Semmi mást nem látok, csak keletkezést. Ne hagyjátok becsapni magatokat! Rövidlátások, nem pedig a dolgok lényege az oka, ha valahol a keletkezés és pusztulás tengerében szilárd talajt véltek látni. Úgy használjátok a dolgok neveit, mintha maradásuk volna, holott még a folyam, amibe másodszor léptek, sem ugyanaz, mint először.” (Nietzsche 1988, 73–80)

A filmben a pusztítást követően újra halljuk a Herceg gondolatait, de a korábbi mondatok mellett ezúttal egy újabb is elhangzik: „A romokban ott rejlik az újjáépítés”. A kijelentés ugyancsak illeszkedik Hérakleitosz imént idézett gondolatához, miszerint a létezés „a keletkezés és a pusztulás tengereként” írható le, de ide kapcsolódik a filozófus másik gondolata is: „a háború mindenek atyja, mindenek királya” (Störig 2005, 13). Az ellentétek háborújában azonban mindig csak az egyik fél pillanatnyi győzelmét látjuk, a harcnak pedig nincsen végpontja, tovább folytatódik, örökké tart, mely Hérakleitosz szerint maga az örök igazságosság (Nietzsche 1988, 80–85). A történetben is a rombolást követő reggel elkezdődik az újjáépítés, az éjszaka elveszett rend visszaállítása vagy egy újfajta rend létrehozása. Mindez Tarr Béla életműve és filmjeinek jövőképe szempontjából azért is fontos, mert ahogy a későbbiekben látni fogjuk, *A torinói lóban* már az újjáépítés esélye is elveszik, a rend és a káosz közti váltakozó kimenetelű harc folytatása nem lehetséges.

A *Werckmeister harmóniák*ban a szegényérzet a tömeg mellett a két főszereplőt is befolyásolja, akik a városban történt pusztítást követően szintén felülvizsgálják korábbi világnézetüket. Valuskát az első felismerés akkor éri, amikor belopózik a kamionba, ahol fültanúja lesz a társulatot vezető Direktor és a Herceg párbeszédének – utóbbi nézeteit a

Valuska a kamionban fültanúja lesz, ahogy a Direktor és a Mindenés a Hercegről vitatkozik (Tarr Béla: Werckmeister harmóniák. © 2000 Franz Goëss – Paul Saadoun – Miklós Szita – Joachim von Vietinghoff, HUNGART, 2023 – a Luxbox jóvoltából)

Mindenes tolmácsolja –, és megtudja, hogy mindaz, amit addig a téren álló járműről, a produkcióról és a tömegről gondolt, teljesen más jelentéssel bír. A regényben Valuska később a rombolni induló tömeggel együtt haladva eszmél rá, hogy az égbolt, mely korábban számára a harmóniát jelképezte, az új események tükrében elvesztette előző jelentését:

„Felnézett, és olyan érzése támadt, hogy az ég nincsen a helyén, rémülten felnézett még egyszer, és rádöbbsent, hogy valójában az ég helyén sincsen már semmi, aztán lehajtotta a fejét, és csak ment a csizmák és kucsmák között, mint aki egyszeriben megérti, hogy hiába is kutatná, amit keres, az oda van, felemészttette a föld, ez a vonulás, a részletek összeesküvése.” (Krasznahorkai 2014: 199)

Valuska a tömeggel tartva és a rombolásukat végignézve szégyenkezve ismeri fel, hogy mindaz, amit harmincöt éven át gondolt a valóságról illuzórikus volt, annak valódi természetét ezen az éjszakan ismerte meg:

„Eloszlott a démoni köd, mely a Wenckheim úton még a sötétség e torz bajnokait e delejesen rontó elme valószerűtlen teremtményeinek mutatta, s a tisztánlátásnak ebben a csapásszerűen elnyert élességében akár rájuk nézett, akár társaik több száz fős tömegére gondolt vissza, megállapíthatta, hogy nincs és soha nem is volt bennük semmi nem-evilágiság, s nemcsak róluk és »delejesen rontó« fejedelmükről hámlott le ezzel minden »démonikus«, hanem a kancsal nézés évről évre növesztett hályogjától maga is mindörökre megszabadult, a szégyenletesen andalító káprázattól, mely a féleszűség megérdemelt kivettségébe taszítva őt »elleplezte előle a dolgok igazi arculatát.«” (Krasznahorkai 2014, 244)

Valuska tehát az éjszaka eseményei során egyre tisztábban lát, és a „hercegi intés” hatására megérti, hogy „a világnak tényleg természetes állapota a zűrzavar” (Krasznahorkai 2014, 261).

Eszter úr szintén szégyent érez és felülbírálja korábbi nézetét, miután Valuskával kilép házának ajtaján, hogy egy, a felesége által kért ügyet teljesítsen. A férfi számára a világról alkotott új kép szintén fenyegető:

„Először itt mondott csődöt, s hogy *nem érti*, és a leromlás méreteivel megküzdeni nem tud, itt ismerte fel, annak azonban („Mint öröklött vakságban szenvedő...!”) nem volt tudatában, hogy épp, amit tesz, szellemi

tehetetlenségének megkoronázásaként, az a valódi csőd.” (Krasznahorkai 2014, 206)

A zenetudós a gondolatait tovább fejte felismeri – akárcsak Valuska –, hogy a világban nincsen harmónia, illetve nincsen és nem is lehetett benne semmiféle jó, de „nem azért, mert elvesztette, hanem mert »a tájnak ez a végső változata« mindig is híján volt bármi értelemnek” (Krasznahorkai 2014, 208).

A postás továbbá a pusztítás másnapján a sokk hatására a vasúti síneken kezd menekülni, majd egy helikopter állja az útját, és kórházba kerül. A következő jelenetben a betegágyán ül némán, ahol már Eszter úr látogatja őt, hogy ételt hozzon neki – a kettejük közti viszony tehát megfordul. Kiderül továbbá, hogy nemcsak a korábbi városbéli rend alakul át, hanem a mikrokörnyezet korábbi rendje is: Eszter úr közli Valuskával, hogy a felesége a szeretőjével, a rendőrkapitánnyal elfoglalta a házat, így a tudós a nyári konyhában, a kanapén alakított ki egy külön helyet a fiúnak. Eszter úr a beszámolóját a következő mondattal zárja:

„Áthangoltam a zongorát. Most megint olyan, mint egy közönséges zongora. Megint lehet rajta játszani.”

A mondat nem pusztán azt a banális tényt közli, miszerint a zongora újra használatba vehető, hanem azt is, hogy Eszter úr a korábban kifejtett nézetei szerint visszaállította annak hangzását. A tudós tehát a gyakorlatban is elfogadta azt a tényt, hogy a valóságban nem lehet tökéletes rendet megvalósítani, ahogy azt a saját hétköznapijaiban sem sikerült megteremtenie. Krasznahorkai ezt külön is jelzi, amikor leírja, hogy Eszter úr az évekkel ezelőtt arisztokroszira hangolt zongoráján helyreállítja „az összes Werckmeister harmóniát” (Krasznahorkai 2014, 309).

A világ természetes állapota: a káosz

Noha Tarr Béla adaptációja azzal ér véget, hogy Eszter úr a kórházban meglátogatja Valuskát, majd a város főtéren megpillantja a bálnát, Krasznahorkai regénye még egy fejezet erejéig folytatódik. Ebben a „Sermo Super Sepulchrum” című és „Levezetés” alcímű részben az író a korábbi, káoszlól vallott gondolatát egy újabb szintre emeli. A fejezet nagyobbik része a városban beállt változásokat mutatja be, és kivált Eszterné személyére fókuszál. A hölgyről kiderül, hogy az éjszakai rombolást nem megakadályozni akarta, hanem a maga céljaira felhasználni, hiszen így létrehozhatta a település válságbizottságát, hogy az ellenállás vezető alakjává, majd a Városháza

titkárává válhasson, és elindíthassa a „Tiszta udvar, rendes ház” nevű mozgalmát (Krasznahorkai 2014, 314–324). Eszterné tehát profitál a káoszából, sőt, a róla szóló fejezetben pár mondat erejéig megtudjuk, hogy a sikerét annak köszönheti, hogy Valuskával és Eszter úrral szemben ő a realitásban hisz, vagyis „azzal számol, ami kézzel fogható”, ezzel ellentétben nem hisz azoknak az illúzióknak, hogy az Isten, az erkölcs vagy a jóakarát kormányoz (Krasznahorkai 2014, 336). Eszterné története végül egy temetéssel zárul, melyen korábbi riválisát, Pflaumnét, Valuska anyját a város hősi halottjaként búcsúztatja el. Krasznahorkai ezen a ponton a fókuszot a holttestre irányítja, és a szervezetben zajló biológiai folyamatokat, valamint az egyes mikroorganizmusok szerepét ismertetve bemutatja annak teljes felszámolását. A szöveg, noha természettudományosnak hat, zárlatában a regény korábbi részeihez hasonlóan filozofikusává válik, az író pedig megerősíti azt a narratíván végigvonuló gondolatát, miszerint a világ természetes állapota a káosz, hiszen bár a holttest a felszámolása során atomokra bomlik szét, azok végül a káoszban őrlődnek fel (Krasznahorkai 2014, 342–347).

A regény befejezésének gondolatisága mintegy kiindulópontja lesz Krasznahorkai következő, 1999-ben megjelent *Háború és háború* című nagyregényének, melyben a szerző a világtörténelem különböző fordulópontjait bemutatva időben is kiterjeszti a káosz és az emberiség örökös rombolásának gondolatát. A történet nyitányát az egy évvel korábban kiadott *Megjött Ézsaiás* című levélben olvashatjuk, melyben a főszereplő, dr. Korin György kifejti a történelemtől vallott gondolatait, amelyek szintén elhangzanak Tarr Béla 2011-ben bemutatott *A torinói ló* című filmjében. Korin szerint a hatalmat ugyanis évszázadokon keresztül bizonyos személyek megszerezték és megrontották, miközben „ellenfelük, azaz minden, ami nemes, kiváló és nagyszerű”, belső okokból nem vett részt ebben a harcban.

A *Megjött Ézsaiás* szövegében tehát *Az ellenállás melankóliájában* leírt folyamatot látjuk kiterjesztve az egész emberiség történetére, egy olyan küzdelemként leírva, melyben az egyik fél folytonosan egyre nagyobb hatalomra tesz szert, míg a másik fél fokozatosan eltűnik a harcból és a létezésből is. Korin szerint ennek oka, hogy a történelem során a nemeseknek, a kiválóknak és a nagyszerűeknek rá kellett jönniük, hogy azok, amikben korábban hittek – isten, istenek, a jó, az emelkedett – nemcsak nincsenek, de nem léteztek sosem (Krasznahorkai 2013).⁴

⁴ A szövegnek nincsenek oldalszámjai.

Felhasznált szakirodalom

- Berger, Peter L.–Luckmann, Thomas 1998 *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés.* (Fordította: Tomka Miklós). Budapest, Jószyeg Műhely Kiadó.
- Csepeli György 2013 *A hatalom anatómiája.* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Delius, Christoph – Gatzemeier, Matthias – Sertcan, Deniz – Wünsch Kathleen 2008 *A filozófia története. Az ókortól napjainkig.* Budapest, Vince Kiadó.
- Kovács András Bálint 2013 *A kör bezárul. Tarr Béla filmjei.* Budapest, XXI. Század Kiadó.
- Krasznahorkai László 2014 *Az ellenállás melankóliája.* A negyedik kiadás változatlan utánnomása. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Krasznahorkai László 2013 *Háború és háború.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Krasznahorkai László 2013 *Megjött Ézsaiás.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Krasznahorkai László 2013 *Sátántangó.* Az ötödik kiadás változatlan utánnomása. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Mannheim Károly 1996 *Ideológia és utópia.* (Fordította: Mezei I. György). Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Nietzsche, Friedrich 1988 *Ifjúkori görög tárgyú írások.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Nietzsche, Friedrich 1992 [1873] *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* (Fordította: Tatár Sándor) *Athenaeum*, 3 (1): 3–15. o.
- Nietzsche, Friedrich 1997 [1882] *A vidám tudomány* (Fordította: Romhányi Török Gábor). Budapest, Holnap Kiadó.
- Störig, Hans Joachim 2005 *A filozófia világtörténete.* (Fordította: Frenyó Zoltán, Neumer Katalin, Tőkei Éva, Zoltai Dénes). Budapest, Helikon Kiadó.
- Varga Dénes 2022 *Tarr Béla: Jó lett volna, ha megmarad mesének. Werckmeister harmóniák 20.* <https://magyar.film.hu/filmhu/magazin/tarr-belajo-lett-volna-ha-megmarad-mesenek.html> Letöltve: 2022. május 21., 18:56.

Filmográfia

- Tarr Béla 1988 *Kárhozat.* 120 perc, fekete-fehér
- Tarr Béla 1994 *Sátántangó.* 450 perc, fekete-fehér
- Tarr Béla 2011 *A torinói ló.* 150 perc, fekete-fehér
- Tarr Béla 2000 *Werckmeister harmóniák.* 145 perc, fekete-fehér